

О.О. Швиденко

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

ВНУТРІШНІ ПРОСТОРИ ДЕРЖПРОМУ: РЕАЛІЗАЦІЯ, ЗМІНИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ

Збереження крупнішої пам'ятки Сучасного руху на Україні, якою є Будинок державної промисловості (Держпром) у Харкові, вимагає наукового дослідження його інтер'єрів. У статті проведена реконструкція задумів автора інтер'єрів центрального під'їзду С.С. Серафимова та зібрані відомості про їх реалізацію. У історичній послідовності подана інформація, що свідчить про зміни функціонального призначення окремих частин 5-го під'їзду, та зміни, які відбулися внаслідок цього з просторами та матеріальною структурою пам'ятки. В рамках дослідження автором була дана оцінка стану збереженості інтер'єрів 5-го під'їзду Держпрому та запропоновані рекомендації до подальшої роботи у інтер'єрах пам'ятки. Вони враховують максимальне можливе повернення до просторів, запроектованих С.С. Серафимовим та консервацію автентичних елементів.

Ключові слова: стан збереженості пам'ятки, історичні нашарування, концепція відтворення, внутрішні простори пам'ятки, Держпром.

Постановка проблеми

Будинок державної промисловості у Харкові, який було збудовано у 1925-1928 роках по проекту С.С. Серафимова, М.Д. Фельгера і С.М. Кравця, є крупнішою пам'яткою Сучасного руху на теренах колишнього Радянського Союзу. Будівля, чий образ було навмисно розтиражовано по світу у якості символу нової України, достатньо рано, у 1934 році, була зафіксована як об'єкт архітектури, рівний значущим світовим пам'яткам.

Офіційний статус пам'ятки – самого низького, місцевого рівня, Будинок державної промисловості набув значно пізніше – на початку 1980-х років. І, не зважаючи на спроби підняти офіційний статус, об'єкт, всесвітня значущість якого вже була неодноразово підтверджена міжнародними експертами, досі не визначений як пам'ятка національного значення.

Основною причиною такого становища залишається відсутність гідної пам'яткоохоронної документації, складання якої потребує чималих зусиль для пам'ятки, площа якої перевищує 50 тис. кв. м. Додає складностей і відсутність креслень, що фіксують пам'ятку на час її побудови та заселення.

Особливу турботу пам'яткоохоронців визивають внутрішні простори Держпрому. Найбільш цікаві – парадні інтер'єри, які спроектував особисто С.С. Серафимов – мав центральний, 5-й під'їзд будівлі. Нажаль, приміщення саме цього під'їзду зазнали значних перебудов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Не зважаючи на досить солідну бібліографію, присвячену Держпрому, більшість дослідників не торкались його інтер'єрів. Вперше цінність внутрі-

шніх просторів Держпрому була зазначена у статті Т. Николаєнко та В. Горожанкіна [1]. Автори визначили як основну геніальну характеристику будівлі зв'язок різних по масштабу та ступеню відкритості просторів, які починались від внутрішніх інтер'єрів і продовжувались до простору великого містобудівного вузла – площі Свободи.

У першій монографії, що була присвячена Держпрому, зовсім не розглядалось питання інтер'єрів; але автори приклали значний ілюстративний матеріал, з якого ми дізнаємось про вигляд інтер'єрів Держпрому у різні часи [2].

Дослідження внутрішніх просторів Держпрому приведено у дисертації О.О.Швиденко, де визначені інтер'єри, що дійшли до сучасності без значних втрат; та зазначено, що найбільш цікаві авторські інтер'єри С.С. Серафимова потребують подальших досліджень [3].

Метою цієї статті є визначення ступені збереженості інтер'єрів 5-го під'їзду, та можливість їх відтворення згідно з запроектованими С.С. Серафимовим рішеннями.

Виклад основного матеріалу

Уявлення про простори 5-го під'їзду у тому стані, у якому їх запроектував С.С. Серафимов, можна отримати з опублікованих у пресі під час будівництва креслень інтер'єрів (рис. 1). Їх можна доповнити комплектом фотокопій конкурсного проекту Держпрому. Деякі з цих креслень, досить відомі, було опубліковано у Ленінграді наприкінці 1920-х років, а інші фото зберігались у особистому архіві керівника проектного бюро – архітектора С.М. Кравця, та були введені у науковий обіг у середині 2000-х років. Зібрані матеріали представляють поверхи від цокольного по 9-й, головний, та

задній фасаді, загальну перспективу Держпрому та фрагменти перспектив під'їздів, макет. Фото цих креслень були зроблені у 1927 або у 1928 році у проектному бюро Будівлі Держпрому.

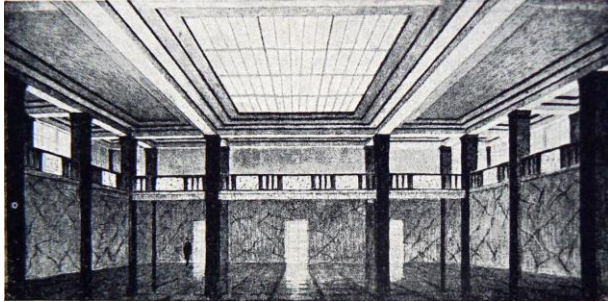


Рис. 1. Проект інтер'єру Залу зібрань (4-й – 5-й поверхи 5-го під'їзду). Арх. С.С. Серафимов.1926 р.

Іконографію інтер'єрів доповнюють поодинокі фото, на яких були зафіксовані фрагменти приміщень 5-го під'їзду після відкриття Держпрому у 1928 році (рис. 2).

Пов'язати іконографічні матеріали з фактичними приміщеннями будівлі допомагають довідники 1929 року [4, 5]. Зазначивши на схемах під'їздів усі

організації, згідно їх адрес у Держпромі, дізнаємося, що не усі приміщення були зайняті у 1929 році. У 8-мі під'їзді не було жодної організації, і тільки на 1-3 поверхах проводився ремонт для заселення Раднаркому. Не були зайняті 3 верхні поверхи 2-го під'їзду, бібліотека та клуб лише частково займали приміщення 5 поверху 4 під'їзду.

5-й під'їзд має 6 поверхів та котельню, що розташовувалась у підвалі. Треба додати, що центральний вхід з площі Свободи веде відразу до 2-го поверху (рішення взяте з конкурсного проекту О. Лінецького), і на 1-й поверх потрібно спускатися від центральної площадки, тому його інколи помилково вважають цокольним. До першого поверху можна було потрапити з землі з боку трамвайних колій (зараз пр. Правди), де у 1930-ті роки ще не було відгороджено господарське подвір'я.

2-й і 3-й поверхи об'єднані у єдиний двосвітний простір, тобто 3-й поверх існував лише як тоненький місток, що поєднував 4-й та 6-й під'їзди. Двосвітне рішення мали простори 4-го та 5-го поверхів. Тобто 5-й поверх також існував у вигляді місточка, що поєднував праву і ліву частину корпусу.

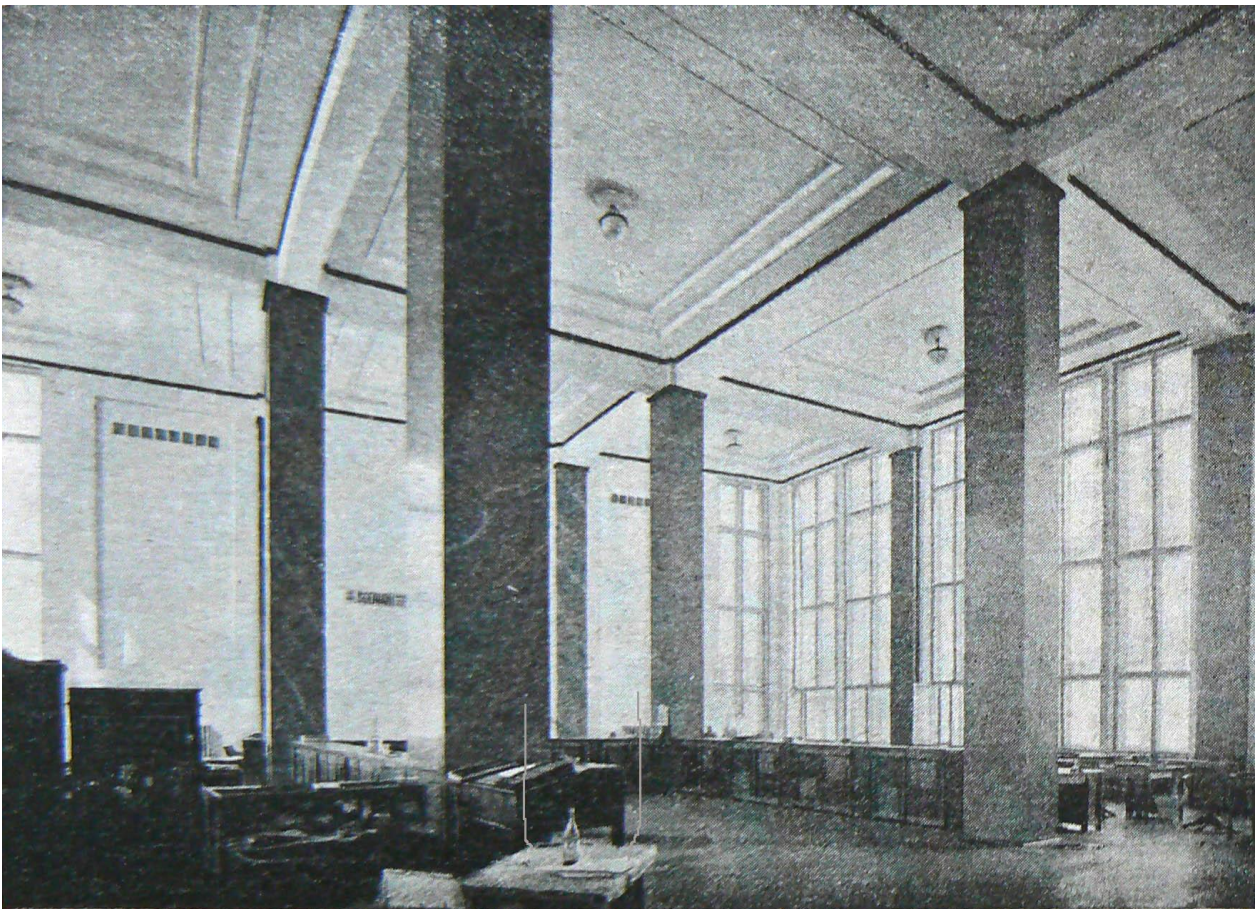


Рис. 2. Фото інтер'єру Операційного залу (2-й – 3-й поверхи 5-го під'їзду). Арх. С.С. Серафимов.1930 р.

Довгий час дивувало вирішення останнього, 6-го поверху, 5-го під'їзду Держпрому. Над 5-м під'їздом 6-й поверх має Н-образу форму, у дальніх точках якого розташовані 4 сходові клітки, до яких ведуть вузькі анфілади добре освітлених приміщень. До того ж дві сходові клітки з боку трамвайних колій мали вантажні підйомники. Середня перетинка сьогодні представляє собою вузький темний коридор, по обидва боки якого містяться невеличкі кімнатки, що розкриваються на пласкі дахи. Ці дахи, що мають великі поверхні, виходять як у бік площі, так і на сторону трамвайних колій.

Первісне призначення цього приміщення стало відомо лише після знаходження інформації для гостей готелю, який у 1929 році містився на 9-му поверсі 4-го під'їзду Держпрому. У описі згадувалось, що велика їдальня Б.Д.П. (Будинок Державної промисловості), яка буде відкрита у 5-му під'їзді, ще не працює. Це дозволило також співвіднести з реальним приміщенням одне з креслень С.С. Серафимова, яке було підписано як загальна їдальня, але не відображало цокольний поверх, у якому й досі працюють їдальні Держпрому.

Ця їдальня скоріше за все ніколи не працювала, оскільки у довідниках 1930-х років подаються відомості лише про їдальні, що й досі діють у цокольних поверхах Держпрому.

На першому поверсі у 1929 році містився Промбанк, та, можливо, декілька приміщень займав Хладоекспорт. Другий поверх займало Кредит-бюро, закінчений інтер'єр цієї установи було зафіксовано на фото. З інших джерел відомо, що на третьому поверсі близько 1930-го року поміщався Індустрой – велика проектна контора, яка вже у 1934 році мала адресу у збудованому поряд Дому проектів. Поряд з Індустроем приміщення займала менша проектна контора – Сантехбуд.

На 4-му поверсі у 4-му та 5-му під'їздах у 1929 році у довіднику значиться клуб, який згідно довідки разом з бібліотекою займає декілька приміщень. По непрямым описам та спогадам людей, що мали відношення до будівництва Держпрому, великий зал замислювався як клубний зал з можливістю проведення кіносеансів та постановки театральних вистав.

Натурне обстеження 2013 року, яке проводилось під науковим керівництвом К.Т. Черкасової, зафіксувало стан приміщень 4-го – 5-го поверхів після демонтажу обладнання верхніх студій ОТБ. Воно підтвердило, що первісне планування великого залу по поперечній осі мало відкритий до основного об'єму зала простір, підлога якого була вища за підлогу залу, тобто своєрідну сцену. З боків від цього карману, який не мав вікон, були розташовані дві кімнати (можливо гримувальні). Але повноцінної сценічної коробки на дві висоти сцени для зміни

декорацій цей зал не мав. До того ж у центральній залі крім великих бокових вікон, що давали ілюзію безперервності внутрішнього і зовнішнього простору, був великий світовий ліхтар, який розкривав простір ще й у небо.

Наприкінці 1929 року до великого залу була вселена Технічна бібліотека, яка займала це приміщення до 1978 року. За спогадами заслужених робітниць бібліотеки, що почали працювати у ній ще на початку 1960-х років, у бібліотеці майже не було стін – усі відділи розгороджувались бібліотечними шафами. Співробітники надали деякі фото бібліотеки, що були зроблені у середині 1960-х років, але вони мало інформативні для опису приміщення.

Безцінним матеріалом є рукопис з архіву бібліотеки, складений до її 50-ти річчя, з якого ми можемо дізнатися, що не зважаючи на розбиті стекла у світовому ліхтарі та не працююче опалення, бібліотекарі розбирали книги та складали винищений загарбниками каталог взимку 1943-1944 року. Походячи з цього тексту можна зробити висновок, що перепланування під час II Світової війни у бібліотеці не проводилось. Оскільки бібліотека була стратегічним об'єктом, без якого неможливо було відновлення заводів Харківщини, і зберегла більшу частину свого фонду – то можна припустити, що відновлення було проведено у мінімально необхідному обсязі.

Найбільша кількість питань, на які досі не має відповідей, стосується простору 2-3 поверху 5-го під'їзду. Первісне призначення цього приміщення зазначене як Промбанк, але за даними довідників 1929 року на цих площах розташовувалось Кредит-бюро. З рекламної об'яви ми також дізнаємось, що на початку 1930-х років у 5-му під'їзді міститься виставка-продаж офісних меблів, яка у телефонному довіднику не відзначена.

У 1934 році у переліку організацій Харкова Кредит-бюро вже не значиться. Але з реклами 1937 року ми дізнаємось, що у 5-му під'їзді розмістився Будинок техніки, який демонструє новітні розробки багатьох кафедр Харківського політехнічного інституту. Нажаль, встановити хоча б обсяги виставкових площ Будинку техніки на сьогодні не вдалось. Але виставка мала багато відділів, і займала декілька номерів АТС. Тож, походячи з непрямих описів, у першу чергу діяльності пересувної виставки, що передувала стаціонарній, Будинок техніки мав демонструвати діюче обладнання та його технічний опис, тобто можна висунути гіпотезу, що для його монтажу були проведені перші реконструкції всередині 5-го під'їзду.

При натурному обстеженні цих приміщень 2-го – 3-го поверхів візуально можна помітити декілька

нашарувань, перші з яких були проведені до великої реконструкції 1954 року.

У 1951 році почало працювати харківське телебачення, яке розгорнулось з секції радіоаматорів, що займалися у Держпромі. Після першої успішної трансляції автори отримали привітання особисто від Й. Сталіна, і розвиток телебачення на Харківщині отримав державну підтримку. У 1954 році у Держпромі почали одночасно монтувати обладнання для передачі телевізійних сигналів і створювати телевізійні студії, у яких знімались перші телевізійні передачі. Сьогодні у Держпромі працюють 2 студії, що містяться у колишньому відкритому просторі 2-3 поверхів. Менша студія має меморіальну цінність, оскільки саме з неї почалось телебачення на Харківщині.

Внесення у будівлю не запланованої авторами Держпрому функції телецентру призвело до значних перепланувань. Повністю було втрачена закладена С.С. Серафимовим ідея складних відкритих просторів, які мали розчинятися назовні. Ця ідея суперечила суті телевізійних студій, які потребують повної ізоляції від зовнішніх перешкод. Планувальна схема та склад інших приміщень телецентру також значно відрізнявся від варіантів, закладених у конкурсній програмі Держпрому.

Але найбільші складності виникли з технічним забезпеченням телецентру, що як наслідок призвело до грубого втручання у конструктивний каркас будівлі. Для встановлення техніки були посилені існуючі та з'явилися додаткові конструкції. Частково був демонтований місток 3-го поверху, у перекритті між 1-м і 2-м поверхом були прорізані чималі отвори, більшу частину 1-го поверху під головною студією зайняв великий промисловий кондиціонер.

У 1978 році пройшло розширення Харківського телецентру за рахунок площ, що звільнились після переїзду Технічної бібліотеки. Для телецентру були спроектовані 2 нові студії – одна за площею наближалась до великої студії, що розміщувалась на 2-му поверсі, а інша мала вигляд «вітальні» з вікном у бік площі. Під час цієї реконструкції було значно розширено у бік площі місток, що поєднував 4-й та 6-й під'їзди. Отримані за рахунок цього площі було обладнано як закриті простори кабінетів, що також не відповідало ідеї С.С. Серафимова. Через розгортання припинив своє існування ще один відкритий назовні інтер'єр.

Останнім часом телецентр відмовився від верхніх студій. Через покращення техніки став непотрібним великий кондиціонер, що займає значну площу 1-го поверху.

Зараз телецентр займає лише площі 2-го – 3-го поверхів. Залишається не вирішеним питання що робити з просторами 4-го – 5-го поверхів, які зараз чекають на реконструкцію під нову функцію. Обстеження 2013 року показало, що через збереження багатьох автентичних деталей є технічна можливість повернути ці інтер'єри до стану запроєктованого С.С. Серафимовим, але для цього потрібно знайти функцію для цього простору, яка не буде суперечити ідеї автора.

На першому поверсі сьогодні також використовується лише невеличка площа, зайнята технічними приміщеннями телецентру. Цей поверх у 1990-ті роки був поділений на маленькі частки, що здавались різним орендарям. Процент втрат автентичних елементів тут значно більший. Фактично у первісному стані збереглися лише приміщення, що примикають до фасаду, який виходить на пр. Правди.

Висновки

Розглянувши у комплексі задум автора, та історичні нашарування інтер'єрів 5-го під'їзду Держпрому, можна констатувати, що у цьому під'їзді нема жодного внутрішнього простору, який би не зазнав змін.

1-й поверх, який був спроектований як банківське приміщення, зараз не відповідає сучасним вимогам до банківських відділень. З урахування того, що лише незначна частка приміщень цього поверху має автентичні ознаки, можна рекомендувати повну реконструкцію цього простору з частковою реставрацією збережених приміщень. При цьому потрібно враховувати, що поверх, через те що його середню частину займало банківське сховище, отримує невелику кількість денного світла.

Приміщення 2-го – 3-го поверху не потребують сьогодні невідкладної реставрації через те, що вони зайняті телецентром, який зберігає хоча і не первісну, але досить сталу для цього простору функцію, що в свою чергу веде до відсутності значних перепланувань у цій частині Держпрому. До того ж малу студію телецентру можна віднести до цінного нашарування, яке має право бути збереженим через історичну цінність.

Простори 4-го – 5-го поверхів та 6-го поверху можуть бути відреставровані, оскільки зберегли значну долю автентичних елементів. Можна рекомендувати розглядати ці приміщення як єдиний блок, наслідуючи ідею С.С. Серафимова. Повернення цього блоку приміщень до стану, запроєктованого архітектором, значно підвищить стан збереженості Держпрому.

Література

1. Николаенко Т., Горожанкин В. Предвосхищение будущего. Дом Госпромышленности в Харькове // Архитектура СССР.- 1984.- №3.- С. 101-105.
2. Звоницкий Э. М., Лейбфрейд А. Ю. Госпром. - М.: Стройиздат, 1992. - 80с.: ил.
3. Швиденко О.О. Держпром у контексті світової архітектури: Автореф. Дис. ... канд. Арх./ХГТУБА. - Х., 2009. - 20 с.
4. Довідник Будинку держпромисловості: [Харків. Майдан ім. Дзержинського] / Вид. укргорстрою. - Х.: Держтрест "Харківполіграф". Перша друк. "Комуніст", б.р. - VIII, 90 с.
5. Адресно-довідкова книга "Весь Харків" на 1929-й рік. Видання трудової колективи робітників преси "Книггазжур" при Харк. коміт. біржі праці. - Х., 1929. - 208 с.

Рецензент: д-р архітектури, доц. К.Т. Черкасова, Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків.

Автор: ШВИДЕНКО Ольга Олександрівна
Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків, кандидат архітектури, доцент.
E-mail – schvidenco@mail.ru

ВНУТРЕННИЕ ПРОСТРАНСТВА ГОСПРОМА: РЕАЛИЗАЦИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ, СОХРАНЕНИЕ

О.А. Швыденко

Сохранение крупнейшего памятника Современного движения на Украине, каким является Дом государственной промышленности (Госпром) в Харькове, требует научного исследования его интерьеров. В статье проведена реконструкция замыслов автора интерьеров центрального подъезда С.С. Серафимова и собраны сведения про их реализацию. В исторической последовательности дана информация, которая свидетельствует про изменения функционального назначения отдельных частей 5-го подъезда, и изменений, которые произошли вследствие этого с пространствами и материальной структурой памятника. В рамках исследования автором была дана оценка степени сохранности интерьеров 5-го подъезда Госпрома и предложены рекомендации по дальнейшей работе в интерьерах памятника. Они учитывают максимально возможное возвращение к пространствам, запроектированным С.С. Серафимовым и консервацию аутентичных элементов.

Ключевые слова: степень сохранности памятника, исторические наслоения, концепция восстановления, внутренние пространства памятника, Госпром.

GOSPROM INTERIOR SPACE: REALIZATION, OVERPATCHING, PRESEVATION

O. Shvydenko

Preservation of Modern movement biggest monument in Ukraine, which is Building of State Industry (Gosprom) in Kharkiv, requires its interiors research. In the article has carried out the author's concept reconstruction, which taking central entrance interior, whose author is S. Serafimov and has gathered information about its realization. Information, which has indicated about changing of the parts functionality and, as a consequence, about monument space and material structure changes, has founded in the historical sequence. In the study, author had assessed degree of the Gosprom 5th entrance conservation and had proposed recommendations for the further action in the monuments interiors. They have taken into account the highest possible return to spaces, which had been designed by S. Serafimov, and the authentic elements conservation.

Keywords: degree of the monument conservation, historical overpatching, recovery concept, interior space, Gosprom.